UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE

POJETÍ NÁBOŽENSTVÍ PYGMEJŮ V DÍLE ANTROPOLOGA PAVLA ŠEBESTY

Bakalářská diplomová práce

Obor studia: Religionistika

Autor: Mikoláš Rec

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Tomáš Bubík, Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma *„Pojetí náboženství pygmejů v díle antropologa Pavla Šebesty“* vypracoval samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použil.

V Olomouci dne. …….. Podpis ……

Děkuji všem svým spolustudentům z oboru religionistika, kteří hrdě bojovali po mém boku o každý zápočet a kteří byli silnou oporou při celém studiu. Kromě toho děkuji vedoucímu práce, docentu Tomáši Bubíkovi, i všem ostatním, kteří mě při mém snažení podpořili nebo mi jakkoliv vypomohli.

Anotace

Jméno a příjmení:	*Mikoláš Rec*
Katedra:	*Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie*
Obor studia:	Žurnalistika – Religionistika
Obor obhajoby práce:	religionistika
Vedoucí práce:	Doc. Mgr. Tomáš Bubík, Ph.D.
Rok obhajoby:	2019

Název práce:	Pojetí náboženství pygmejů v díle antropologa Pavla Šebesty
Anotace práce:	Bakalářská práce Pojetí náboženství pygmejů v díle antropologa Pavla Šebesty analyzuje (a to na základě metod diskurzivní a kontextuální analýzy) kompletní českou bibliografii tohoto autora a zasazuje ji do kulturního a historického kontextu. Konkrétním cílem je pak vytvoření uceleného obrazu o náboženství Pygmejů, tak jak ho prezentuje antropolog Pavel Šebesta ve svém celoživotním díle. Práce se zaměřuje především na konkrétní projevy příslušnosti k Vídeňské škole etnologie a možné náznaky náboženské angažovanosti z pozice misionáře. Práce využívá k porovnání také původních německých textů.
Klíčová slova:	Pavel Šebesta, pygmejové, Semangové, konceptualizace náboženství, pramonoteismus
Title of Thesis:	*The Concept of Religion of Pygmy Peoples in the Work of Antropologist Pavel Šebesta*
Annotation:	This bachelor thesis completely analyses the work of anthropologist Pavel Šebesta written in Czech by using particular methods of descriptive and contextual analysis. A goal of the work is to show Šebesta's comprehensive view on the issue of religion of Pygmy peoples. It focuses especially on exhibitions of Vienna school of etnology doctrine and possible display of Šebesta as a catholic missionary. The thesis also analyses his German work to improve a knowlege of the issue.
Keywords:	Pavel Šebesta, Pygmi peoples, Semang, conceptualisation of religion, primeval monotheism
Názvy příloh vázaných v práci:	-
Počet literatury a zdrojů:	34
Rozsah práce:	38 s. (*55 888* znaků s mezerami)

OSNOVA

ÚVOD 7

1 PYGMEJOVÉ 11

1.1.1 Středoafričtí pygmejové 11

1.1.2 Semangové 12

1.2 STUDIUM PYGMEJŮ 14

2 PAVEL ŠEBESTA 16

2.1 Výzkumné cesty 17

3 PROJEVY NÁBOŽENSKÉ ANGAŽOVANOSTI 18

4 VYMEZENÍ POJMU NÁBOŽENSTVÍ – METODOLOGICKO-TEORETICKÉ VÝCHODISKO 20

5 ŠEBESTOVA PRÁCE V KONTEXTU KULTURNĚ-HISTORICKÉ METODY A VÍDEŇSKÉ ŠKOLY 23

5.1 Problematika stvořitele u pygmejů Efe 28

5.2 Nejvyšší bytost u Semangů 31

6 FORMULACE TERMÍNŮ PŘI STUDIU SPIRITUALITY PYGMEJŮ 34

6.1 Principy zvoleného označení náboženských fenoménů vlastních Semangům 35

Příklad 1 36

Příklad 2 38

Příklad 3 38

7 ETIKA VÝZKUMU 40

ZÁVĚR 43

ZDROJE 45

Primární zdroje 45

Sekundární zdroje 46

ÚVOD

Tato bakalářská práce si klade za cíl vytvoření uceleného obrazu o náboženství pygmejů tak, jak ho prezentuje antropolog Pavel Šebesta v kontextu svých publikací, určených českému čtenáři[1]. Ačkoli patří k významným osobnostem československé i světové antropologie a etnologie, jež svou práci zasvětily právě studiu těchto národů i jejich religiozity, zatím nebyla sepsána komplexnější práce, která by pojednávala o jeho práci a zasadila ji do kontextu tehdejší i soudobé vědy a autorova osobního zázemí. Důraz bude kladen zejména na to, jak a do jaké míry se v jeho pracích promítají typické myšlenkové vzorce a stereotypy vlastní pro západní kulturu a křesťanskou tradici, v jeho případě katolickou. Autor práce bude věnovat pozornost odborným ideovým vlivům a diskusím, dobovým teoretickým konceptům pygmejologů a etnologů. Šebestova práce bude současně zasazena do kontextu historicko-kulturní školy a také do soudobého výzkumu náboženství. Práce také poukáže na rozdíl mezi angažovaným a neangažovaným postojem k náboženství, rozdíl mezi teologickým a religionistickým přístupem.

Autor práce primárně vychází z kompletní česky psané, v knižní podobě publikované bibliografie antropologa Pavla Jáchyma Šebesty[2], pojednávající o populacích pygmejů, a to jak v rovníkové Africe, tak v jihovýchodní Asii, konkrétně Malajsii a částečně také v Thajsku.[3] Kromě

[1] Tedy v česky publikované bibliografii

[2] *„A complete bibliography of P. Schebesta's articles and essays would list more than one hundred and fifty titles. The following gives only his main works and his travel books.“* (Dupré, 1969)

[3] Kromě výzkumu afrických pygmejů a Semangů se Šebesta věnoval také etniku negritů na Filipínách, zvanému Aëtové. Setkání s nimi reflektoval například ve své německy psané publikaci *Menschen ohne Geschichte; eine Forschungsreise zu den "Wild"-Völkern der Philippinen und Malayas.* Stejně tak se tato práce nevěnuje jeho výzkumu společenství, které mají smíšený původ, a nemůžeme je tedy jednoznačně řadit mezi národy či etnika pygmejů.

česky publikovaných děl a materiálů, Šebesta sepsal mnoho publikací také v němčině i dalších jazycích. Tato práce se však zaměřuje především na Šebestova díla sepsána v češtině. Jedná se tedy o kritickou reflexi jeho české produkce.

Nicméně autor této bakalářské práce využívá i některých jeho klíčových textů sepsaných v jiných jazycích v případě, pokud to bylo nutné k lepšímu pochopení Šebestova pojetí. Autor pracuje například s německy psanou publikací *Die Religiösen Anschauungen der Semang-Zwerge von Malaya* nebo sérií antropologových článků, publikovaných v *Anthropos*, mezinárodním antropologicko-lingvistickém časopise, který založil v roce 1906 Wilhelm Schmidt, významný etnolog a Šebestův kolega.

S Šebestovými pracemi už dříve pracovali další, výhradně německy píšící autoři jako **Josef F. Thiel**[4], **Clemens Gütl**[5] nebo **Anton Vorbichler**[6]. Sborník ***Festschrift Paul Schebesta zum 75. Geburtstag: Gewidmet von Mitbrüdern, Freunden und Schülern***[7], který pojednává o Šebestovi, pak vydal v roce 1963 samotný St. Gabriel v Mödlingu, kde Šebesta působil.

Většina českých publikací Pavla Šebesty je psána formou cestopisů či etnologických pojednání. Právě etnologický přístup můžeme nalézt především ve způsobu, který Šebesta užívá k prezentaci svých poznatků. Většina publikací se snaží poutavou formou předat čtenáři obraz Šebestových cest po tropických zemích, stejně tak se snaží přiblížit život a zvyky tamějších

[4] Josef F. Thiel: *Schebesta, Paul Joachim.* In: *Neue Deutsche Biographie* (NDB). Band 22, Duncker & Humblot, Berlin 2005, ISBN 3-428-11203-2, S. 598 (Digitalisat).

[5] Clemens Gütl: *SCHEBESTA, Paul Joachim.* In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (BBKL). Band 29, Bautz, Nordhausen 2008, ISBN 978-3-88309-452-6, Sp. 1242–1249.

[6] Vorbichler, 1967

[7] *Festschrift Paul Schebesta zum 75. Geburtstag. Gewidmet von Mitbrüdern, Freunden und Schülern.* Wien-Mödling, St. Gabriel 1963 (Studia Instituti Anthropos, Vol. 18)

populací. Nejedná se tedy primárně o odbornou literaturu o religiozitě pygmejů.

Jím sesbíraná data jsou seřazena spíše chronologicky než systematicky. Proto jsou i informace o náboženství pygmejů, ale i další skupin a etnik, o kterých knihy pojednávají, podávány spíše útržkovitě. Pro čtenáře tak může být náročnější, udělat si o těchto náboženských tradicích ucelenější obrázek. Pokud se však zaměříme na konkrétní motivace Šebestových cest, pak studium náboženských tradic hrálo významnou roli, což dokládá v následujícím úryvku: *„Tak tomu bylo, až mně bylo umožněno velikomyslnou peněžní pomocí nynějšího Sv. Otce podniknouti v letech 1924 a 1925 výzkumnou cestu k Semangům a k jiným pranárodům poloostrova malackého. Přirozeně žádal jsem si především studovati zvláště duševně-náboženský život těchto trpaslíků pralesa, a to nejen na jednom místě, ale na všech, jichž bude možno dosíci."* Výhradně religiozitě se však Šebesta věnuje spíše ve svých článcích, publikovaných v dobových odborných časopisech, jako jsou *Anthropos* nebo v českém časopise *Hlídka*.

Velkou motivací pro podniknutí cesty do Malajsie byla také v té době ustupující populace tamních negritů. Jak píše Šebesta (1927, s. 18): *„Semangové vymírají, přesto však jsou početnějšími, nežli se dosud za to mělo; také jsou života schopnějšími, nežli za jaké byli považováni." (…) „Obava, že by tito jedinečnísvého druhu kmenové, jimž věda věnovala v posledních desetiletích zvláštní pozornost, mohli vyhynouti dříve, nežli by mohli býti důkladně probádáni, byla příčinou vědecké výpravy na Malaku."* Podle Šebestova zjištění tehdy populace Semangů čítala asi dva tisíce jedinců.[8]

[8] Z toho asi sto náleželo ke skupině Tonga čili Mos (Siamci zváni též Ngo), která obývá siamské (dnešní Thajsko) území Patalung-Trang. Ti žijí odděleně od hlavní skupiny Negritů v této oblasti. Dále asi dvě stě ke Kensiu (území Kedah a sousední Patani), asi sto třicet ke Kenta – z nich 61 patřilo ke společenství Kenta Bong v Kedah a v severním Peraku. Asi 800 jedinců náleželo ke skupině Djahai, obývající severovýchod Peraku a západ Kelantanu, 400 k Menri v jihovýchodním Kelantanu a v severním Pahangu. Od hlavní části žijí dále odděleně Batek: Nogn, Kleb, Temo, kteří čítali asi sto jedinců. Ti obývají střední a východní Pahang. Poslední

Šebesta bývá obvykle dáván do souvislostí primárně s jeho výzkumem středoafrických pygmejů, zvláště pak Mbuti (*pl*. BaMbuti). Sám je znám pod pseudonymem Baba va BaMbuti, neboli „otec pygmejů Mbuti, kterým ho údajně označovali sami pygmejové Mbuti. Přesto, pokud se podíváme na jeho bibliografii vydanou v českém jazyce, zjistíme, že dominují spíše asijští Semangové. Proto nebude s podivem, že i tato práce, ačkoliv si klade za cíl popsat jeho pohled na religiozitu všech skupin pygmejů, pojednává o Šebestovi převážně v kontextu jím popsaných náboženských představ Semangů. S problematikou související s jeho výzkumem afrických společenství pygmejů pracuje také, a to především v kontextu dlouhodobě diskutované problematiky boha-stvořitele u pygmejů Efe. Právě Šebestovy poznatky se staly terčem kritiky například současných japonských pygmejologů. Takovými jsou Reizo Harako nebo Masato Sawada.

Ačkoliv Šebestu řadíme k takzvané Vídeňské etnologické škole, která se hlásí ke kulturně-historické metodě a zastává myšlenku depravační teorie, on sám ve svých pracích explicitně příliš nereflektuje. V žádné ze zkoumaných prací neformuluje teoretický základ pro výzkum náboženství a svá zjištění staví do jejího kontextu jen minimálně, a to výhradně v cizojazyčných textech, zvláště pak německých. Článkem, který reflektuje pozice teorie kulturních cyklů a Urmonotheismu je například *Das Problem des Urmonotheismus. Kritik einer Kritik.* (Schebesta, 1954)

skupinou jsou Sabubn, jež kulturně i fyziologicky patří k Negritům, hovoří však jazykem Sakai. Jejich počet Šebesta odhadoval asi na dvě stě padesát.

1 PYGMEJOVÉ

Pro tuto práci je důležité také vymezení toho, co máme pod označením pygmejové na mysli. Ani dnes neexistuje úplná shoda na tom, které etnické skupiny pod tento termín spadají. Obecně je ovšem spíše přijímána teze, která za pygmeje[9] pokládá národy nízkého vzrůstu, obývající rovníkovou Afriku.[10] Můžeme se však setkat i s protichůdným názorem, který pod označení pygmejové zahrnuje i další skupiny a národy s typicky nižší průměrnou výškou. Mezi takové řadíme asijské negrity a některé další.[11]

Zřetelný je však obecný zájem Šebesty o etnika nízkého vzrůstu[12], proto autor volí druhý přístup a chápe pygmeje jako obecnější označení, které zahrnuje kromě afrických pygmejů také asijské negrity. To je také důvod, proč bude označení pygmej uváděno s malým počátečním písmenem „p“, ačkoliv se můžeme setkat i s opačnou variantou.

1.1.1 Středoafričtí pygmejové

Pygmejové žijí tradičně lovecko-sběračským způsobem života. Živí se tak lovem malé i větší zvěře, jako jsou například sloni. Kromě pygmejů žijí v pralese také Bantuové, příslušníci jiných společenství, s nimiž pygmejové pravidelně navazují kontakt a společně kooperují. Zatímco pygmejové loví zvěř, bantuské obyvatelstvo se zabývá převážně zemědělstvím. Navzájem poté obě tyto skupiny směňují. Šebesta ve své knize *Tajnosti afrického pralesa* popisuje zvláštní druh partnerství zvaného *kare*[13], které bývá uzavíráno mezi jedincem

[9] Popřípadě Pygmeje (s velkým písmenem P)

[10] Šebesta, 1927 b, s. 11

[11] Hroníková & Schierová, 2015

[12] Semangům z Malajsie a Thajska se Šebesta významně věnoval

[13] Šebesta & Drahorádová-Lvová, 1948, s. 69.

pygmejské populace a jedincem populace bantuské. Toto partnerství bývá uzavíráno při obřadu společné mužské obřízky jedinců z řad pygmejů a bantuské populace. Tito muži jsou pak do konce života spřízněni tímto svazkem, který jim přináší vzájemné výhody, ale i povinnosti. A ačkoliv jsou obě etnické skupiny, tedy pygmejové a Bantuové, v neustálém kontaktu, zachovaly si svá specifika, nejen na poli zvyků, ale také v náboženské rovině.

„Pro současnou západní vědu byli afričtí pygmejové objeveni až v 19. století díky cestovatelům a antropologům, kteří se právě v této době ve zvýšené míře vydávali i na místa, která nebyla zanesena v soudobých mapách." (Hroníková & Schierová, 2015, s. 10)

1.1.2 Semangové

Pojem Semangové je souhrnné označení pro populace jihovýchodní Asie, konkrétně Malajského poloostrova a přilehlých územích, hovořící příbuznými jazyky či dialekty a sdílející podobnou kulturu[14]. Tito bývají řazeni také mezi takzvané negrity, kteří se vyznačují specifickými tělesnými znaky, hlavně pak vzrůstem, díky němuž je můžeme řadit také mezi pygmeje. Podle zjištění antropologa Pavla Šebesty dosahuje jejich průměrná výška u žen 140 cm a u mužů 151 cm. I přes tuto anomálii Šebesta upozorňuje na mísení s okolními etniky vyšší průměrné výšky. *„Ježto se u nich vyskytuje krátkolebečnost s dlouholebečností, nutno souditi na značné smíšení s jinými národy, které jest tu patrné."* (Šebesta, 1927 b, s. 212)

Semangům je vlastní lovecko-sběračský způsob obživy. Šebesta ve svém díle upozorňuje na fakt, že striktní genderové role ve způsobu zajišťování potravy u Semangů z větší části neplatí. *„Byť se žena obírala*

[14] Toto téma je ovšem také komplikované. Podle toho, co Šebesta zaznamenal v Malajsii a Thajsku, se některá společenství Semangů mohou kulturně lišit.

více sbíráním kořínků a muž lovem, bylo by omylem se domnívati, že se muž hledání stravy rostlinné docela vyhýbá. Naopak, mužové se věnují i tomuto zaměstnání a ženy zase někdy vycházejí na rybolov, nikdy však na lov zvěře." (Šebesta, 1927 b, s. 213) K lovu užívají foukačky s ostny napuštěnými jedem. Podle názoru Pavla Šebesty nebyla tato zbraň Semangům původně vlastní, ale přejali ji od Sousedního společenství Sakai. Foukačky tak údajně postupně vytlačily luky, které dříve hojně používali.

Hlavní složku potravy Semangů netvoří masitá strava, ale naopak převážně ta rostlinná. *„Lov není hlavním pramenem výživy, ani hlavním zaměstnáním Semangy; a tak má hlavní podíl na výživě rodiny žena, která pravidelně, co den vycházívá, aby hledala byliny.*" (Šebesta, 1927 b, s. 213)

Jak uvádí Šebesta, Semangové žijí v relativně malých skupinách, které by se daly nazvat skupinami rodinnými, bez kmenové organizace. Semangové hojně kooperují s ostatním obyvatelstvem. Významným je například kontakt s Malajci, kteří jsou převážně zemědělci. *„Kdekoliv jsem nalezl nějakou skupinu jejich* (tzn. Semangů), *všude jsem poznal, že mají s tím neb oním Malajcem jakési spojení; k němu přinášeli čas od času své lesní výrobky a vyměňovali je za rýži, železné nože aneb i za látky.*" (Šebesta, 1927 a, s. 40) Dochází tedy ke směně. Šebesta mimo jiné zmiňuje také zkušenost z osady Malajců, kde se setkal z negritskými ženami, které pracovaly na místních polích. Kormě směny zboží Šebesta zaznamenal i mísení obou populací. V oblastech, kde se populace Semangů stýkají s dalšími obyvateli pralesa, dochází k intenzivním kontaktům a kooperaci.

1.2 STUDIUM PYGMEJŮ

Zpočátku byla pozornost vůči pygmejům směřována především pro jejich netypickou tělesnou stavbu a z etnologického hlediska nebyli moc zkoumáni. Příkladem takového výzkumníka byl také Herbert Lang[15], americký mammalog, který na své výpravě mezi lety 1909 a 1915 sesbíral data o tělesných proporcích pygmejů Akka a pořídil spoustu fotografií pro potřeby *American Museum of Natural History* v New Yorku. Za prvního antropologa, který se fyzicky setkal s pygmeji, je považován jeden ze zakladatelů polské antropologie Jan Czekanowski (1882-1965).[16]

Pro tehdejší antropologii, a nejen pro ni, byl typický také určitý exotismus.[17] Pygmejové byly mnohdy považováni za představitel primitivních kultur a uplatňoval se stereotypní přístup k jejich studiu.

Publikace *Pygmejové* se zmiňuje o Wilhelmu Schmidtovi, který je čelním představitelem takzvané Vídeňské školy etnologie, takto: *„O pygmejích se domníval, že představují zástupce lidstva v jejich rané (dětské) fázi a že jejich kultura reprezentuje jedno z prvních stádií lidské kultury. Zajímal se také o jejich náboženství, a i na něm se snažil doložit svou hypotézu o vzniku náboženství z prvotního monoteismu.“* (Hroníková & Schierová, 2015, s. 204) Z této citace také můžeme odvodit, že právě otázka religiozity těchto společenství byla ústředním tématem Schmidtových prací, které rozpracovávají koncept Urkultur (*česky* prakultura) a na nichž se snažil prokázat svou tezi o prvotním monoteismu a depravační teorii. (viz dále) Se Schmidtem spolupracoval a v něčem i na jeho práci navazoval právě Pavel Jáchym Šebesta.

[15] Ve svém článku to uvádí **Enid Schildkrout** (Schildkrout, 2005)

[16] Hroníková & Schierová, 2015, s. 11

[17] Konkrétně můžeme uvést také případ pygmeje *Ota Benga*, který byl převezen z Konga do USA, kde sloužil jako exponát v *American Museum of Natural History* a zoo v newyorském Bronxu.

Dalším významným antropologem, který se ve svých pracích zabýval studiem pygmejů, včetně jejich religiozity, je Colin Macmillan Turnbull[18] (1924-1994), který ve svých knihách popsal některé náboženské praktiky pygmejů Mbuti[19] a který navazuje také na práci Pavla Šebesty.

Mezi autory, které uvádí také publikace *Pygmejové: nejmenší lidé pohledem antropologie & Šebestova sbírka v Hrdličkově muzeu člověka PřF UK* [20], jsou dále například Paul Belloni du Chaillu (1831-1903), američtí antropologové Barry S. Hewlett a jeho manželka Bonnie L. Hewlett, Roy Richard Grinker, Brit Kevin Duffy, Wilhelm Dupré nebo Mitsuo Ichikawa, emeritní profesor na Univerzitě v Kjótu.

Později v textu se zmíníme také o japonském pygmejologovi Masato Sawada z Kyoto Seika University, jenž sepsal kritiku konceptu stvořitele v rámci religiózních představ afrických pygmejů Efe, jenž prosazoval také Šebesta. Ze současných autorů můžeme také uvést Johna Samuela Mbiti, původem z Keni, jenž je emeritním profesorem na Universität Bern a kterého Sawada ve své práci také podrobil kritice za to, že nekriticky přejal Šebestovy teze o religiozitě pygmejů.

Je vhodné zdůraznit, že podstatná část uvedených autorů zkoumala a zkoumá především společenství afrických pygmejů.

[18] Turnbull ve svých pracích navazoval i právě na Šebestu. - Ve svém článku to uvádí Enid Schildkrout (Schildkrout, 2005)

[19] Turnbull, 1985

[20] Hroníková & Schierová, 2015

2 PAVEL ŠEBESTA

Československý, respektive rakouský, etnograf a antropolog a zároveň římskokatolický kněz a misionář Pavel Jáchym Šebesta, známý též jako Paul Joachim Schebesta, se narodil 20. března 1887 ve Velkých Petrovicích v pruské provincii Horní Slezsko. Jako absolvent střední školy vstoupil do Společnosti slova božího v domě St. Gabriel v Mödlingu poblíž Vídně, kde studoval teologii a filosofii.[21] Vedle studia se dále věnoval studiu české literatury. Proto zařídil pro české dělníky pracující v okolí právě jím obývaného Mödlingu českou nedělní školu. Jak uvádí Josef Hanuš, docent srovnávacích věd náboženských a náboženské etnologie na pražské univerzitě: *„Právě tam v Šebestovi uzrála myšlenka, aby připravil na misionářskou činnost i Čechy a Slováky, žijící v misijním domě St. Gabriel, aby se mohl i český národ pochlubit touto prací, která se zdála býti výsadou pouze pro velké národy."* Šebesta se také podílel na založení česky a slovensky psaného misionářského kalendáře a také misionářského časopisu Hlasy.

Sám působil jako misionář. Mezi lety 1912 a 1917 podnikl Šebesta misijní cestu do tehdejší Portugalské východní Afriky. Už zde se zabýval etnografickými studiemi místních společenství, s nimiž se při své práci setkával. Tuto jeho činnost přerušil až vstup Portugalska do první světové války.

Později podnikl řadu výzkumných cest mezi takzvané nejmenší lidi světa.

Pavla Šebestu řadíme do takzvané Vídeňské etnologické školy, která pracuje s metodou kulturně-historickou**.** Mezi další významné postavy této školy patří například Wilhelm Schmidt (1868-1954), její zakladatel a ústřední postava (viz dále), nebo Wilhelm Kopper (1889–1961), katolický kněz

[21] Vedle toho se věnoval antropologii, archeologii a egyptologii. (Vídeňská univerzita)

a etnolog, který bývá považován za jejího spoluzakladatele. Od roku 1929 do roku 1957[22] také vedl *Das Institut für Völkerkunde* na Vídeňské univerzitě.

2.1 Výzkumné cesty

Svou první cestu mezi etnika, která můžeme řadit mezi pygmeje, Šebesta podnikl v letech 1924 až 1925.[23] V tomto případě se jednalo o Semangy na Malajském poloostrově.

Mezi Africké pygmeje z oblasti Belgického Konga se vydal dvakrát, v roce 1929[24] a znovu v roce 1934[25]. Při první z těchto cest pronikl mezi příslušníky společenství Batwa ve Rwandě a Bačwa na severozápadním pobřeží jezera Tanganika, které mají smíšený pygmejsko-bantuský původ. Roku 1938 se Šebesta vypravil zkoumat etnikum Aëthů na Filipínách. Poté strávil ještě dva měsíce u malajských pygmejů (tzn. Semangů).

[22] S výjimkou období národního socialismu (mezi anšlusem Rakouska a koncem druhé světové války)

[23] Výzkumu Semangů se při této výpravě věnoval především v roce 1924. Na tuto výpravu se Šebesta mohl vydat také díky významné finanční podpoře ze strany Svatého stolce. Tehdy se o to zasadil papež Pius XI. Dalšími, kteří cestu jakkoliv podpořili, byli například O. Blagden a W. Skeat, dále misionáři pařížského semináře, z nichž Šebesta výslovně uvádí R. Père Pagès, R. Père Cardon a R. Père Fourghs, nebo Mr. Evans, ředitel muzea v Kuala Lumpur. Podporu Šebesta získal také ze strany britského koloniálního úřadu a Federated Malay States. Tyto, a některé další, Šebesta jmenuje přímo ve své knize ***Z přítmí pralesa***, která vznikla na základě poznatků z cest právě v letech 1924 a 1925, kde jim vyslovuje svůj dík.

[24] Leden 1929 až září 1930

[25] Od března do prosince; *„Popsal své poznatky ve třísvazkovém dílem* ***Die Bambuti-Pygmäen vom Ituri*** *(Brusel od roku 1938) a čtyřdílném* ***Pygmäen-Völker der Erde, die Negrito Asiens*** *(začalo vycházet v Mödlingu v roce 1952). Česká odborná veřejnost se s výsledky Šebestova putování seznámila především v knize* ***Anthropologie středoafrických Pygmejů v Belgickém Kongu*** *(1933) a pro širší čtenářský okruh byly určeny knihy* ***V tropických pralesích*** *(1935),* ***Mezi trpaslíky a negry*** *(1940, za spoluautorství S. Lvové) a* ***Tajnosti tropického pralesa*** *(1947).“* (Šebesta & Lvová , 1959; Kunský, 1957, s. 352–363)

3 PROJEVY NÁBOŽENSKÉ ANGAŽOVANOSTI

Jak již bylo zmíněno, Pavel Šebesta byl vysvěcený katolický kněz a působil také jako misionář. Je tedy na místě ptát se po možných projevech tohoto osobního zakotvení v jeho práci. Ačkoliv nelze říct do jaké míry se Šebesta reálně v průběhu výzkumu oprostil od své misionářské minulosti, sám přiznává, že některé aspekty své víry pygmejům vylíčil (*např.* slib celibátu). Přesto v jeho práci není náznaku, že by skutečně svou víru systematicky šířil. Kromě vlastního náboženského přesvědčení totiž zdůrazňuje důležitost své práce pro antropologii. Navíc šlo o výzkum, který prováděl se záměrem podpořit teorie Vídeňské školy o depravaci. Proto lze uvažovat, že se alespoň v místě svého výzkumu snažil minimalizovat svůj dopad na zkoumaná společenství. Samotná interpretace získaných dat je však poněkud komplikovanější. Jak jsme se mohli dočíst už dříve, některé jeho poznatky jsou dnes zpochybňovány. Zdůrazňována je mimo jiné právě jeho příslušnost k Vídeňské etnologické škole a tím i blízkost „teologizujícímu" Wilhelmu Schmidtovi, která mohla ideologicky ovlivnit jeho práci, ale především také nepřesnosti ve výkladu nasbíraných dat.

V Šebestově práci můžeme narazit na další indikátory jeho příslušnosti k evropskému kulturnímu okruhu a jeho angažovanosti v církevních kruzích. Jako příklad můžeme zmínit křest umírajícího dítěte, mladé pygmejky. Ke křtu se Šebesta uchýlil právě z osobního náboženského přesvědčení. Zřejmě chtěl dívce zajistit možnost spásy. Zde bychom také potencionálně mohli narazit na problém z hlediska etiky při antropologickém výzkumu, o níž se zmíníme ještě dále.

Určitou inspiraci křesťanským vzorem můžeme nalézt v Šebestově pokusu sestavit soubor pravidel Lawaid Karei, které sám označuje jako hříchy proti Karei, jako parafrázi křesťanského desatera božích přikázání. *„Ihned jsem se dal do práce, abych stanovil „desatero" Semangů, dotazuje se po rozličných „Lawaid"."* (Šebesta, 1927 b, s. 86)

Vliv domácího zakotvení můžeme pozorovat v hodnotícím tvrzení, vyjádřením určitého pozastavení se nad faktem, že mezi Lawaid Karei nespadají akty vraždy či krádeže. *„Zvláštní je, že vražda a krádež nespadají mezi zápovědi Kareiovy, alespoň ne u Djahaiů."* (Šebesta, 1927 b, s. 86)

„A co se zdá zvláštním, stane se samozřejmým, vzpomene-li si, že vražda i krádež jsou jim neznámy." (Šebesta, 1927 b, s. 86) Tímto druhým tvrzením ovšem de facto připouští, že ačkoli nejsou tyto činy považovány za boží přikázání, neznamená to, že jsou běžně páchány. Desatero přikázání tedy nemusí být nutně určující pro lidské konání. Je ovšem otázka, jak celou tuto problematiku pojímal šířeji.

Ačkoliv Šebesta zmiňuje svůj záměr takový soubor přikázání sestavit, jeho zřetelně formulovaná forma, připomínající křesťanské desatero Božích přikázání, se v textu nevyskytuje. Šebesta pouze postupně zmiňuje jednotlivá Lawaid Karei, o kterých se mu Semangové zmínili. Přesto zde můžeme vidět snahu o určitou základní systematizaci.

Zdá se tedy, že ze Šebestovy strany se jednalo o pouhou snahu o připodobnění, nikoliv o reálný záměr takový seznam sestavit.

4 VYMEZENÍ POJMU NÁBOŽENSTVÍ – METODOLOGICKO-TEORETICKÉ VÝCHODISKO

Moderní autoři se vesměs shodují na nutnosti vymezení pojmu *náboženství*[26], případně jeho latinského ekvivalentu *religio*, jakožto předmětu výzkumu, pro disciplinární východisko. **Smith**[27] zdůrazňuje, že se nejedná o přirozený pojem, nýbrž o umělou kategorii, kterou je nutné jasně definovat. „(…) *it is a term created by scholars for their intellectual purposes and therefore is theirs to define.*“[28] S tímto názorem se shoduje také Talal Asad, který ve své knize *Genealogies of Religion* (Asad, 1993) mluví o potřebě jakéhokoli badatele v oblasti náboženství odkrývat a pojmenovávat složky, které on sám považuje za součást náboženství. Jednoznačnou definici věda o náboženství nezná. Jonathan Z. Smith odkazuje na práci *Psychological Study of Religion* amerického psychologa Jamese H. Leuby, která uvádí na padesát definic náboženství.

Šebesta pro potřeby svého výzkumu náboženství nijak nedefinuje ani s obecnou definicí nepracuje. Nepracuje ani s teologickou kategorií náboženství a pojmem *religio vera*[29] v rámci katolické teologie. Jelikož Šebesta sám jasněji náboženství nedefinuje, ač některé fenomény nazývá náboženskými, nemůže práce vycházet přímo z jeho pojetí religiozity. Východisko proto nalézá především v tom, co je Šebestou explicitně

[26] Vido, 2003

[27] Smith, 1998

[28] „*It is a second-order, generic concept that plays the same role in establishing a disciplinary horizon that a concept such as "language" plays in linguistics or "culture" plays in anthropology. There can be no disciplined study ot religion without such a horizon.*“

[29] „polemiky ohledně pronásledování křestanů ve 3. a 4. století, n.l. přivedly některé křesťanské autory ke ztotožnění římského **cultus deorum** s **falsa religio** (falešným náboženstvím) a **superstitio** (pověrou) a svého vlastního **cultus dei** s **religio vera** (pravým náboženstvím), "správným uctíváním" - PLATVOET, J. G. Contexts, concepts & contests: Towards a pragmatics of defining „religion". In PLATVOET, J. G. - MOLENDIJK, A. L. (eds.). The Pragmatics of Defining Religion. Contexts, Concepts and Contests. Leiden: Brill.

či v kontextu označeno náboženským a fenoménech s tím úzce spjatými[30]. Mimo to také v ritualizovaných a kultických aktivitách a představách o transcendentnu.

Předmětem Šebestova výzkumu bylo, jak se zdá, především hledat ve spirituální kultuře pygmejů a některých dalších lovecko-sběračských skupin prvky, které by případně mohly posloužit jako základní východisko pro teorii depravace a Urmonotheismu. Zabývá se však také konceptualizací různých forem náboženství na základě jejich atributů – například v krátkém článku *The Concept of The Primitive*[31], kde polemizuje s konceptem „primitivních národů" v pojetí **R. F. A. Hoernlé** –, které následně řadí do kategorizovaných forem společnosti, tedy mezi přírodní – neliterární a kulturní – literární společnosti.

Šebesta také například upozorňuje na Hoernlého tezi, že čím *primitivnější* je spiritualistická sféra, tím je *civilizovanější* sféra vědecká, je nesprávná. Tyto dva aspekty spolu nesouvisejí. (Schebesta, 1928)

Ačkoli můžeme sledovat u slov religion a náboženství odlišnou etymologii (Jonathan Z. Smith například zmiňuje spojitost pojmu *religio* v rámci románské a raně křesťanské latiny obecně s důkladným rituálním chováním.[32]), u náboženství pak i zřetelný odkaz na entitu božství, jsou tato slova chápána jako synonyma.[33] Talal Asad hned v úvodu své knihy *Genealogy*

[30] např. Pohřební praktiky či víry a přesvědčení spjaté se smrtí

[31] Schebesta, 1928

[32] Smith, 1998

[33] *In both Roman and early Christian Latin usage, dle noun forms religio / religiones and, most especially, the adjectival religiosus and the adverbial religiose were cultic terms referring primarily to the careful performance of ritual obligations. This sense survives in the English adverbial construction "religiously" designating a conscientious repetitive action such. "She reads the morning newspaper religiously."*

of Religion (Asad, 1993, s. 1) také upozorňuje na fakt, že samotný koncept náboženství prvotně vychází ze Západní (euroamerické) tradice a je integrální součástí její moderní historie. Problém je tedy v tom, zdali je vůbec koncept náboženství jako takový kulturně přenositelný., pokud však ano, je nutno právě nalézt vhodnou, kulturně nezatíženou definici.

5 ŠEBESTOVA PRÁCE V KONTEXTU KULTURNĚ-HISTORICKÉ METODY A VÍDEŇSKÉ ŠKOLY

Pavla Šebestu řadíme mezi takzvanou Vídeňskou etnologickou školu, která se zformovala v první polovině 20. st. a jejímž zakladatelem byl rakousko-německý antropolog, katolický kněz a teolog **Wilhelm Schmidt** (1868-1954).

Schmidt byl žákem **Fritze Graebnera** (1877–1934), z jehož koncepcí a práce, vedle těch **Andrewa Langa** (1844-1914) a **Leo Frobeniuse** (1873–1938), *škola* vychází a zastává takzvanou *teorii náboženské depravace*, která se staví do opozice tradičním evolučním teoriím vzniku náboženství. Naopak, její základní premisou je, že prvotní formou náboženství byl monoteismus. Tento prvotní a původní monoteismus se pak v důsledku procesu depravace (či degenerace) rozrůznil na různé, nepůvodní, formy náboženského pojetí světa, jako je například animismus či totemismus. Teorie nejvyšší bytosti, kterou Schmidt a jeho Vídeňská škola převzali od Andrewa Langa, staví právě na myšlenkách náboženské depravace. Vídeňská škola etnologie se řadí do jednoho ze tří proudů v rámci takzvaného difuzionismu, a to do jeho Německo-rakouské školy kulturních okruhů[34].

Difuzionismus vystřídal dřívější *evolucionismus* a v prvních desetiletích 20. st. výrazně ovlivnil vědy o člověku a kultuře. *„Při studiu kultury se začal zdůrazňovat prostor proti času, konkrétnost vývoje proti abstraktně stanoveným stadiím, migrace etnik a difúze kult. prvků proti univerzální evoluci celého lidstva. V této souvislosti vystoupila do popředí zejm. problematika abstrakce a ústředními pojmy se staly kategorie difúze a migrace.“*[35] Difúze je vlastně kulturní přenos mezi

[34] SOUKUP, Václav. Difuzionismus. In: *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2019-02-25]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Difuzionismus

[35] SOUKUP, Václav. Difuzionismus. In: *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2019-02-25]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Difuzionismus

jednotlivými skupinami, mezi různými kulturami. *Tento proud tedy vyzdvihuje význam faktorů, jakými jsou kulturní kontakty národů v minulosti, přesídlení, hustota osídlení apod., neboť to vše může vést k objasnění mechanismu kulturního vývoje.*[36]

Vídeňská škola také pracuje s *teorií kulturních cyklů*, za jejíhož autora bývá pokládán právě Fritz Graebner. *„Problematiku výzkumu o.k.* (tj. okruhů kulturních) *anticipovali ve svých pracích již předchůdci něm. difuzionismu F. Ratzel a L. Frobenius."*[37] Kulturní cykly či okruhy (německy Kulturkreise) jsou geografické oblasti, pro které je charakteristický výskyt společných kulturních prvků a kulturních komplexů. *„Kultura každého z nich vykazuje zvláštní rysy, jimiž se liší od ostatních. Vzájemně spjaté nebo společně se vyskytující kulturní prvky typické pro určitý kulturní cyklus je možné identifikovat na úrovni artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí."*[38]

Ve Schmidtovu pojetí *kulturních cyklů* se můžeme setkat s koncepcí čtyřstupňové kultury: ***primitivní (prakultura – Urkultur)***, ***primární, sekundární a terciální***. (Barnard, 2014, s. 48) Do skupiny primitivní podle Schmidta spadají společenství lovců a sběračů. Primitivní kulturní cyklus zahrnuje 4 kultury – ***centrální***, ***jižní***, ***severní*** *(arktickou)* a takzvanou ***„Boomerang" culture***, která je považována za nejmladší a je hraniční mezi *primitivní* a *matriarchální* společností.[39] Do takzvané *centrální primitivní kultury* bývají řazeni také skupiny pygmejů, které Šebesta zkoumal: *„The Central*

[36] SOUKUP, Václav. Difuzionismus. In: *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2019-02-25]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Difuzionismus

[37] Heslo: **okruh kulturní** – PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.

[38] Heslo: **okruh kulturní** – PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.

[39] Barnard, 2014, s. 48

Primitive Culture included Pygmies of South-East Asia, South Asia, and Africa"[40] Jedná se o exogamní, monogamní skupiny.

V žádném z česky psaných, knižně vydaných děl Šebesta explicitně tohoto dělení nepoužívá, ani se nezabývá *kulturními cykly*. Důležité je však podotknout, že se jedná z valné části o cestopisné publikace, s výjimkou *Anthropologie středoafrických pygmejů v Belgickém Kongu*[41]. I v Šebestových knihách se však můžeme setkat s označením *primitivové*. Užívá ho jako alternativní označení pro pygmeje, případně i další společenství a národy žijící lovecko-sběračským způsobem života, o kterých pojednává. Je otázkou, zdali ho vždy užíval (popř. jestli) jako termínu. V cestopisných knihách se totiž může jednat jen o další z prostředků přiblížení se evropskému čtenáři. Navíc se jedná o termín v rámci učení o Kulturkreise (tak, jak ho pojímá Wilhelm Schmidt), kde slovo primitiv značí příslušníka tzv. primitivní kultury, kam bývají pygmejové řazeni.

V přehledu Šebestových prací ovšem narazíme i na články či práce, které pojednávají o problematice původu náboženství v teoretickém pojetí. Jedná se však o studie převážně německé. Takovou je například již v úvodu zmíněná *Das Problem des Urmonotheismus. Kritik einer Kritik*.[42] V tomto článku (kritice) se Šebesta vymezuje vůči kritice (Mühlmann, W. E. *Das Problem des Urmonotheismus*) práce Wilhelma Schmidta v kontextu teorie Urmonotheismu, podané ze strany W. E. Mühlmanna. Šebesta kritikovi vyčítá převážně nevěcný a neobjektivní až zaujatý přístup, který dokládá například na faktu, že Mühlmann staví Schmidtovy výzkumné závěry do světla jeho dřívějších, popularizačně-teologických prací, tedy takových, které zastávaly katolicko-

[40] Barnard, 2014, s. 48

[41] Šebesta, 1933

[42] Šebesta, 1954

teologická stanoviska. Naproti tomu tvrdí, že Wilhelm Schmidt se ve své vědecké, neteologické práci snažil být poctivý. Navíc zdůrazňuje, že Schmidt se nesnaží popřít evolucionismus jako takový, nýbrž evolucionismus mechanistických, což je něco jiného. Šebesta však připouští chybnost některých Schmidtových úsudků. *„Damit soll keineswegs vertuscht werden, dass sich in seinem Hauptwerk UGI* (zkr. Der Ursprung der Gottesidee) *auch Schwächen finden."* (Šebesta, 1954)

Ačkoliv, jak upozorňuje Henryk Zimoń[43], Šebesta patřil mezi kritiky některých principů v rámci kulturně-historické metody, v jeho textech můžeme nalézt indicie, které signalizují blízkost k myšlenkám Wilhelma Schmidta. Příkladem můžeme uvést jeho příspěvek v časopise *Hlídka*[44], kde se vyjadřuje ke kultuře Semangů: *„Mnohým badatelům &učencům jsou tito semanští trpaslíci typem nejprimitivnějšího lidstva,* ***jsou primerně primitivní****, jak se jeden učenec vyjadřoval.* ***Na tomto názoru je mnoho pravdivého****, tak že můžeme s plnou důvěrou říci, že by se sotva našel na širém božím světě národ*[45]*, který by byl podržel až do dnešního dne tak primitivní, bídný způsob života, jako právě Semangové."* V této pasáži totiž naráží právě na učení o kulturních cyklech a na předpoklad, že pygmejové obecně, a tedy i Semangové, jsou typickými zástupci tzv. *primitivní kultury*. V následujícím větě pak můžeme hledat také odkaz právě na příslušnost známých skupin pygmejů k jednomu kulturnímu cyklu: *„Všechny jiné, vědě známé národy trpasličí na zemi,* ***patřící k téže skupině****, vedou přece již život příjemnější, který je třeba výše ceniti."* Na základě tohoto tvrzení bychom tedy mohli předpokládat, že Šebesta pokládal původní společenství pygmejů za zástupce *primitivní kultury* v pojetí Wilhelma Schmidta. Zajímavým je také

[43] Zimoń, 2001, s. 247-250

[44] Šebesta, 1928

[45] Možný projev vlastního náboženského přesvědčení, nebo pouhý řečnický obrat. V obou případech se jedná ovšem o projev kulturní příslušnosti ke křesťanské Evropě.

fakt, že zde Šebesta polemizuje s otázkou náboženského života primitivních národů. *„Tato skutečnost sama o sobě musí již lákati náboženského badatele, aby seznal blíže náboženské názory takového národa, jsou-li ovšem vůbec nějaké známky náboženského života u něho.“* Je to jistý náznak snahy o *„uzávorkování se“*, tedy vědomé odbourání projevů ovlivněných kulturou výzkumníkovi vlastní. A to alespoň předběžného.

Šebesta tím ovšem také odkazuje na dřívější představu etnologů o Semanzích, která zpochybňovala jejich náboženský život.[46] Až **Hrolf Vaughan Stevens**[47], antropolog zkoumající Semangy, kterého Šebesta v příspěvku *Představy semanských trpaslíků o božstvu, o hříchu a o pokání* (Šebesta, 1928) vydaném v časopise *Hlídka* zmiňuje a odkazuje se na něj, poprvé představil tezi, kterou zakládal na vlastním terénním výzkumu, která původní představu etnologů vyvracela. Tvrdil, že Semangové ve svých náboženských představách pracují s *nejvyšší bytostí*. Podle jeho zjištění byl ovšem svět stvořen bytostí jinou, nižší, které bytost nejvyšší uložila svět stvořit. Šebesta však dále uvádí: *„Ale zprávy Stevensovy nenašly ohlasu, spíše byl sám jimi velmi diskreditován, takže byl skoro všeobecně považován ne-li za podvodníka, tedy aspoň za přeháněče a byl odstaven.“* (Šebesta, 1928) Následný výzkum Pavla Šebesty, podle jeho vlastních slov, však Stevensova tvrzení částečně potvrdil.

Šebesta se tedy ve svých výzkumech skutečně zabývá pojetím nejvyšší bytosti u pygmejů. A to jak u Semangů, tak u společenství obývajících střední Afriku. Některá jeho zjištění a tvrzení v této oblasti jsou však dnes

[46] *„Skutečně bylo ještě asi před 40 lety rozšířeno mínění, že Semangové vůbec nemají náboženských názorů a citů, spíše že představují jako pololidé, ono stadium ve vývoji lidstva, v němž nebylo vůbec společenské morálky ani jakýchkoli hnutí náboženských.“* (Šebesta, 1928)

[47] **Hrolf Vaughan Stevens** byl pověřený berlínským etnografickým muzeem a tamními antropology, aby zmapoval národy žijící tradičním způsobem života na území Malajského poloostrova.

zpochybňována nebo jsou považována za sporná. To například ze strany současné japonské antropologie, konkrétně pak Masato Sawady.

5.1 Problematika stvořitele u pygmejů Efe

Dodnes diskutovaným faktem, který Šebesta ve svém díle zmiňuje, je přítomnost boha-stvořitele v náboženských představách pygmejů Mbuti v Belgickém Kongu, jejichž podskupinou jsou také Efe. Ten je podle Šebestových tvrzení, vedle dalších označení, nazýván ***Epilipili***. *„Epilipili ... appears as the 'Creator-God' ... Epilipili was the first, who had always been in existence, ... Epilipili had created all things."*(Schebesta & Griffin, 1936, s. 172)[48] Konkrétně Epilipi Šebesta zmiňuje kromě anglicky psané publikace *Revisiting my Pygmy hosts* také v knize *Tajnosti afrického pralesa*. Zde také zmiňuje, že pojem boha u místních společenství splynul s pojmem praotce a měsíce. Jako označení praotce zde právě uvádí Epilipili či jeho alternativy Baatsi a Mbali.[49] Jak uvádí Masato Sawada [50], tuto Šebestovu teorii následně akceptovali také další badatelé, jako například John Mbiti. Pracoval s ní také lingvista a Šebestův žák Anton Vorbichler. V této práci Sawada také tvrdí, že jediný zdroj takovýchto tvrzení jsou právě zápisky Pavla Šebesty.[51]

Sawada také zdůrazňuje následující citaci Pavla Šebesty: *"The idea suggests itself to one that the conception of the Deity was formerly much more definite in the minds of the pygmies, and has only become dimmed by other beings very gradually. In the original conception the creator-God is without a name, and simply*

[48] citace užita v práci Masato Sawady - *How to make up the creator-god of the Efe in the Democratic Republic of Congo: A common mistake by researchers with monotheistic background?*

[49] Šebesta & Drahorádová-Lvová, 1948, s. 99

[50] Sawada, 2002

[51] *„There is no other ground but Schebesta's writing for Mbiti to claim that the "Supreme Being" undoubtedly exists in the Mbuti religious belief. Schebesta was clearly convinced that the Mbuti believed in a creator-god."*

called 'Father' or 'Grandfather.' But in the course of time his divine attributes have been transferred to the founder or ancestor of the race, or even to the Moon, all of whom play a more important part in the mythology of the pygmies than does the Godhead Himself, and have largely superseded Him." (Schebesta, 1936, s. 171.)

Podle Sawady pozorování současných antropologů tato Šebestova tvrzení nepodpořila. *„The reason why Schebesta made up the creator-god is explored and described; he was under the strong influence of W. Schmidt's theory of primitive monotheism, and he was a Christian priest."*[52] Právě zde se Sawada odvolává na Šebestovu příslušnost k Vídeňské škole etnologie.

Sawada[53] se mimo jiné odvolává na fakt, že představa pygmejů Efe o tom, co přijde po smrti, je v základu zcela odlišná od té křesťanské. Tato skutečnost však ještě nevylučuje možnost existence stvořitelské entity. Fakt, že by si křesťanský Bůh a tato entita v pojetí afrických pygmejů Efe nebyly podobné ve všech aspektech, není dostatečným argumentem pro zavrhnutí Šebestovy teze.

„Jednou mi vyprávěli o starci, který všechno stvořil…" (Šebesta, Drahorádová-Lvová, 1948, s. 100) Z vyprávění, která Šebesta uvádí, lze vypozorovat zásadní odlišnosti od křesťanského pojetí stvořitele. Šebesta navíc neuvádí pouze jeden příběh, ale vícero, které spolu ne vždy plně korespondují. Je otázkou, zdali je to zapříčiněno skutečnou nekonzistentností představ pygmejů Mbuti, či Šebestovou prací s tímto materiálem. Jeden z příběhů totiž dokonce poukazuje na smrt stvořitele.[54] Podle toho, jak je text koncipován v publikaci

[52] African study monographs. Supplementary issue (2001), 27: 29-42 / Sawada, 2001

[53] Na základě osobní zkušenosti: *„Harako knew Schebesta's works very well, but I think the Mbuti themselves did not talk to him about these deities, as they did not to me."*(African study monographs. Supplementary issue (2001), 27: 29-42, s. 30.)

[54] Jednou mu údajně vyprávěli o starci, který všechno stvořil, jak seděl v palčivém poledním slunci, až se jeho tmavá kůže sloupala. Byl rudý jak rak. Jeho vnouček k němu přišel a tázal se polekaně: *„Dědečku, proč jsi ztratil kůži a jsi tak červený?"* Stařec pohrozil chlapci, aby nic neříkal

Tajnosti afrického pralesa, by se ovšem dala předpokládat spíše mnohost jednotlivých příběhů, které jsou předávány ústní tradicí.

Je však otázkou, jestli, a do jaké míry, mohly být tyto poznatky ovlivněny jeho zakotvením v křesťanské tradici, a jeho možným snažením, třeba i ne vědomým, ubírat tematické složení otázek tímto směrem, či přímo snahou hledat podobnosti. Takovým příkladem mohou být už jen Šebestovy dotazy přímo mířené na otázku nejvyššího jsoucna. Šebesta svá tvrzení údajně staví na autentických sděleních domorodců, které cituje či parafrázuje. Ty ovšem není nijak možné ověřit. Je však možné, a Sawada to ve své práci naznačuje, že celý problém spočívá v Šebestovu nepochopení jazykových obratů, kterých Efe užívali k představení svých různorodých religiózních představ. Došlo tak k záměně kategorie „*tore*" za potenciální transcendentní božstvo. Sawada totiž předpokládá, že Efe myslí pod označením *tore* mnoho různých, netotožných bytostí (Sawada pro jejich označení užívá výraz *„supernormal beings"*) obývajících prales.

Možnou indicií, podporující tento názor, je zmatečné Šebestovo pojednávání o této problematice. Při čtení (přinejmenším česky psaných) publikací se neznalý čtenář jen stěží orientuje v uváděných datech a zjištěních.

V některých bodech pak působí i určitá Šebestova pojednání o obdobné problematice také u Semangů. *„Poukázal jsem již na to, že Semangové představují si Ta Pedna jako dobrotivého, který má soucit s lidmi, zatím co Kareia, jenž je konečně jedna a táž "osoba, nazývají zlým."* (Šebesta, 1928) Problematice Ta Pedn a Karei se budeme hlouběji věnovat v následující pasáži ***Nejvyšší bytost u Semangů***.

matce. *„Seslal jsem vás na svět, abyste tu stále žili. Ale prozradíš-li něco, co jsi viděl, přijde na vás smrt."* Vnouček nedovedl udržeti tajemství pro sebe, šel k matce a všechno jí pověděl. Ta to zase pověděla svému muži. Dědeček se tak rozhněval, až zemřel, a od té doby umírají všichni lidé. To je stvořitel – dodal prý mluvčí. (Šebesta, Drahorádová-Lvová, 1948, s. 100)

Dalším, co Sawada Šebestovi, ale i dalším výzkumníkům oné doby, a dokonce i těm soudobým, vytýká, je právě aplikace západních náboženských konceptů na religiozitu afrických národů. Šebesta je tak jakoby uvězněn v evropském pojetí náboženství a nadpřirozených entit. To Sawada konkrétně demonstruje například na karteziánském dualismu a dualismu duše a těla, které jsou vlastní evropskému uvažování o světě, nikoliv však původní africké tradici.

5.2 Nejvyšší bytost u Semangů[55]

Podobně jako u afrických Efe, i u Semangů Šebesta upozorňuje na představu takzvané nejvyšší bytosti. Tou bytostí je ***Ta Peden***[56], božstvo hromu. Představa o něm však není jednotná. Navíc se ve zdejších představách o světě vyskytují další transcendentní bytosti, které Šebesta staví do podřízené pozice vůči božstvu hromu tím, že ho nazývá „bytostí nejvyšší". Zde se konkrétně jedná o ženu boha hromu *Manoid*, popř. také *Takel*, případně i potomky. Problematické ovšem je, že panteon nemá u Semangů jednotnou podobu a u jednotlivých skupin se liší. Problematické je také označení božstva hromu obecně jako Ta Pedn, jelikož u některých skupin je božstvo nazýváno Karei či jinak. Podle toho, co Šebesta uvádí, je však u některých skupin Semangů Ta Pedn považován skutečně za ústřední božstvo. Někteří ho však považují za syna nebo mladšího bratra právě Karei. Ta Pedn pak sice bývá považován za stvořitele, to ale z pověření Karei, jakožto otce/staršího bratra. (viz Šebesta, 1927 b, s. 82) Je tedy na místě se ptát, proč Šebesta ve svém článku

[55] V této pasáži autor pracuje téměř výhradně s citacemi z Šebestova příspěvku v časopise *Hlídka*, ***Představy semanských trpaslíků o božstvu, o hříchu a o pokání***. V cestopisné bibliografii, ani kterékoli jiné česky psané publikaci, totiž Šebesta náboženství většinou nepopisuje systematicky a o tradici pojednává mnohdy útržkovitě. Ovšem i v uvedeném článku Šebesta představuje náboženství Semangů jen v základních konturách.

[56] popř. Karei

Představy semanských trpaslíků o božstvu, o hříchu a o pokání z roku 1928[57] a stejně tak ve své německojazyčné publikaci *Die Religöse Anschauungen der Semang-Zwerge von Malaya*[58] uchyluje k rozhodnutí toto božstvo obecně nazývat Ta Pend a zdali to není motivováno snahou prokázat stanovisko teorie depravace. Je možné, že se Šebesta dopouští směšování rozdílných představ jednotlivých skupin patřících k Semangům tak, aby v komplexním obrazu bylo obecné náboženství Semangů co možná nejbližší Urmonotheismu v pojetí katolické teologie. Pokud totiž Ta Pedn přiznáme roli stvořitele, nikoli však *nejvyšší bytosti*, narazíme na rozpor s křesťanským pojetím stvořitele. Pokud by byl Ta Pedn skutečně pouze mladším bratrem Karei, otázka monoteismu u Semangů by byla mnohem komplikovanější.

I ve Schmidtových očích byli pygmejové, i ti asijští, považováni za nositele prvotní kultury. (Horyna & Pavlincová, 2001, s. 382) Ten případný vznik rodinných vazeb nejvyšší bytosti odůvodňuje, dle něho prokazatelným, odštěpením z této bytosti. Výsledek konkrétně této Šebestovy práce pak tedy koresponduje s učením Wilhelma Schmidta a jeho Vídeňské školy, která tvrdí, že Urmonotheismus můžeme doložit studiem primitivních, neliterárních kultur.

U užití označení Ta Pedn můžeme pozorovat v Šebestově práci určitý posun. Ačkoliv v článku publikovaném v časopise *Hlídka* (1928) uchyluje právě k tomuto označení, ještě v publikacích *Z přítmí pralesa I. a II. díl*, které vyšly o rok dříve (1927), upřednostňuje označení Karei. To se mimo jiné odráží v jím užívané terminologii[59].

[57] Kniha *Z přítmí pralesa*, kde se Šebesta zmiňuje o Ta Pedn, jako o mlaším bratru Karei, byla vydána v roce 1927, tedy ještě před publikování článku.

[58] Schebesta, 1928, s. 14

[59] Viz ***Hřích proti Karei***

Jak jsme již zmínili, stejně jako u pygmejů v Africe, i zde Šebesta odkazuje na stvořitelskou roli „ústředního božstva“ Ta Pedn. „*Kdo tedy udělal všechno, hory, potoky, kameny a stromy? Tu zvolal jeden z nich: Pedn udělal všechno, bambus, remlei, strom enregn, rotan, oheň i vodu; Pedn dělá všechno. Podobné odpovědi dostal jsem opět a opět.*“ (Šebesta, 1928) Stejně tak upozorňuje na existenci mýtu o stvoření člověka. Jak sám ale uvádí, nelze ho považovat za vlastní všem Semangům.[60] Šebesta se dále pozastavuje nad podobnostmi s křesťanským stvořením člověka. Ovšem vyvrací možnost, že by to byl důsledek předešlé misionářské činnosti. „*Skoro by to člověka svádělo usuzovati na nějaký vliv Bible, což jest ale za daných poměrů nemyslitelno. Žádný misionář přede mnou Semangů neviděl ani s nimi nemluvil.*“ (Šebesta, 1928) Toto přesvědčení je důležité, pokud na Šebestu pohlížíme v kontextu právě Vídeňské školy. Fakt, že se u zástupců primitivního kulturního cyklu vyskytuje náznak monoteismu, či alespoň příběh o stvořitelské bytosti, a to bez vnějšího vlivu, by totiž mohlo opět podporovat depravační teorii.

[60] *„Zatím co některé skupiny neuměly vůbec povědět, jak se dostal člověk na zemi, měli jiní rychle po ruce mythus, který i to vysvětluje.“*

6 FORMULACE TERMÍNŮ PŘI STUDIU SPIRITUALITY PYGMEJŮ

Šebestovu dílu je vlastní užívání označení typických pro období, kdy jeho zápisky vznikaly. Takovým označením, které se objevuje v publikacích Pavla Šebesty, pojednávajících o pygmejích, je například slovo ***trpaslík***, které Šebesta používá jako synonymum právě pro termín pygmej, případně k obecnému označení národů a skupin nízkého vzrůstu. Nebylo by ovšem na místě tvrdit, že takovéto označování bylo primárně motivováno pocitem určité nadřazenosti ze strany Evropana, vůči těmto společenstvím. I dle vyznění, jaké Šebestovy publikace mají, se jedná o prostředek, který měl čtenáři přiblížit tento fakt o obyvatelích pralesa nízkého vzrůstu, pomocí slova, které jim je bližší, už jen tím, že je našemu jazyku vlastní. Šebesta tohoto slova navíc užívá jako termínu, jak sám také uvádí: *„V národopisu jsou trpasličí kmeny z Malye známy pode jménem Semang. Semangové jsou trpaslíky, nikoliv však tokovými, se špičatou čepicí a dlouhým vousem, jak je známe z pohádek, nýbrž* ***trpaslíky ve smyslu anthropologickém****. Pro svoji podobu s černochy byli nazýváni i Negrity, což je tolik, jako malými černochy.“* (Šebesta, 1927 a, s. 17) Užití označení trpaslík by v současné antropologii již nebylo přípustné, především pro jeho konotace.

Dalšími označeními, kterých Šebesta ve svých publikacích užívá a které můžeme z dnešního pohledu označit za problematické, jsou například slova jako ***primitivové***, označující skupiny lidí, žijící tradičním, převážně lovecko-sběračským způsobem života, dále třeba označení ***negr*** pro příslušníky bantuské populace střední Afriky, kteří žijí vedle tamních pygmejů a kooperují s nimi. Označení primitiv i negr si totiž nesou nádech hanlivosti. V případě užití slova primitivní se navíc jedná o hodnotící adjektivum, evokující nadřazenost ostatních kultur.

Při popisování jednotlivých náboženských tradic pygmejů, ať už těch afrických, nebo těch z Malajského poloostrova, se autor spíše zdržel konkrétnějšího hodnotového vyjádření. Ačkoliv neplatí úplně, že vždy se Šebesta ve svých cestopisných pracích zdrží komentářů a hodnocení skutečností, se kterými se v průběhu svých cest setkal. Výjimkou, která se ovšem netýká přímo náboženství pygmejů, ale která zasazuje náboženskou situaci na Malajském poloostrově do širšího kontextu, je kritický postoj vůči Malajcům, jakožto vyznavačů islámu, který Šebesta vyjádřil v knize *Svítání nad pralesem I.* „*Původně byl Malajec člověkem dobromyslným; teprve islám otrávil jeho povahu a roznítil v něm záští a nesnášenlivost tou měrou, že pak brodil celá století v krvi domorodců, které chtěl – ve jménu Alláha Všeslitovného – nadobro vyhladiti. Jest věru trudno viděti, jak mohamedanismus Malajce jenom zfanatizoval a učinil z něho člověka nepřístupného, panovačného a sobeckého.*“ (Šebesta, 1929 a, s. 11) Z dnešního pohledu by za problematické mohlo být považováno také užití slova ***mohamedáni***, pro označení muslimů, a ***mohamedanismus***, pro označení islámu. Oba výrazy si s sebou totiž nesou jistou expresivitu a můžou působit až hanlivě „*Celkem neproměnil mohamedanismus Malajce vnitřně, pouze jeho pýchu podnítil a tím i jeho panovačnost a bezohlednost k pohanským praobyvatelům země.*“ (Šebesta, 1929 a, s. 11) Označení *mohamedáni* a *mohamedanismus* však (nejspíš) nenesou v tomto případě expresivní konotace. Dříve se jednalo o poměrně běžně užívaný pojem. Ačkoliv stále platí, že ve výše zmíněném úryvku se Šebesta k Malajcům a islámu staví poněkud nevybíravě.

6.1 Principy zvoleného označení náboženských fenoménů vlastních Semangům

Šebesta se ve svých textech mnohdy uchyluje pro fenomény náboženství pygmejů k užití označení, která jsou vlastní také katolické či šířeji křesťanské teologické terminologii.

V případě Šebesty a jeho přístupu k náboženství pygmejů se můžeme setkat s dvojím přístupem k tomu, jaké označení použít pro fenomény, těmto tradicím vlastní:

A) V prvním případě Šebesta formuluje vlastní termíny
B) V dalším případě Šebesta přejímá označení, která jsou vlastní původní náboženské tradici

Příklad 1 – *hřích proti Karei (telaidn)*

Telaidn, též *lawaid* Karei (Šebesta *lawaid* někdy překládá jako „dluh"), je jeden z fenoménů vlastních náboženské tradici Semangů. Jedná se o sérii provinění, kterých se může člověk dopustit proti přikázáním božstva hromu.

Existuje řada zákonů, kterými by se lidé[61] měli řídit. Pokud dojde k jejich porušení, božstvo hromu vymáhá jejich odčinění. Jedná se tedy o určitá porušení mravních zásad, u nichž se předpokládá, že jsou nějakým způsobem tomuto božstvu nepříjemná. Bůh hromu tato provinění pak trestá bouří – hromem a blesky.

Pro označení fenoménu *telaidn*, což je název, jenž užívají sami Semangové, Šebesta užívá vlastního termínu *hřích proti Karei*. O motivaci pro užití právě tohoto označení můžeme jen spekulovat. Na místě je brát v úvahu například možnou snahu přiblížit tento fenomén neangažovanému čtenáři, zvlášť vezmeme-li v úvahu, že dílo, ve kterém se s tímto označením setkáváme, je psáno převážně formou cestopisů, a tedy i popularizačně. Užitím slova *hřích* však Šebesta zasazuje tento fenomén do kontextu kultury jemu vlastní.

[61] Semangové či příslušníci společenství.

Ačkoliv je původ slova hřích již předkřesťanský[62] a že jeho původní význam byl nejspíše *chyba* či *sejití (z cesty)* atp.,[63] dnes je slovo hřích poměrně silně etablováno v křesťanském prostředí. (Mimo to se však slova užívá také v širším smyslu, pro označení provinění proti platným zásadám či obecně pochybení atp.; např. hříchy mládí, hřích proti přírodě.) Jak uvádějí ***Rahner a Vorgrimler*** (2009, s. 132-133)[64] o teologickém pojetí hříchu: *„Hřích (jako skutek) v plném smyslu je svobodné, existenciálně radikální rozhodnutí proti Boží vůli zjevené v řádu přirozenosti a milosti a ve zjevení skrze slovo. (…)"* Je tedy otázkou, do jaké míry můžeme v tomto zjednodušeném pojetí *hříchu*, jakožto fenoménu v rámci křesťanství, potažmo celé biblické tradice, vidět shodu v základních principech právě s fenoménem *telaidn*. I v případě *telaidn* se jedná o jednání v rozporu s vůlí boha, porušení jím daných příkazů. V dalších aspektech, ale také širším kontextem, se však hřích v katolicismu a samotný *telaidn*, vlastní náboženské tradici Semangů, rozcházejí.[65]

Šebesta (1927 b, s. 178) se mimo jiné o *telaind* zmiňuje v jedné pasáži publikace *Z přítmí pralesa II. díl* jako o *zvláštním způsobu vynucování morálky a úcty vůči přírodě*. Avšak právě takové označení může být problematické. Šebesta se tím totiž dopouští určité redukce tohoto náboženského jevu, která staví tento fenomén do pozice pouhého způsobu vynucování *morálky*, a tím ho profanizuje. *S* podobnými vyjádřeními se však v Šebestových zápiscích setkáváme spíše vzácně.

[62] Jeho původ můžeme nalézt už v praslovanštině.

[63] Rejzek, 2015, s. 239-240

[64] Oba autoři jsou katolickými teology.

[65] Katolická tradice například pracuje také s takzvaným *dědičným hříchem.*

Přesto Semangy považoval za poměrně mravné. *„Mravnost rodin i jedinců vyniká u nich velmi nad mravnost okolních národů; bylo by ale přehnaným hledati u nich poměry rajské.“* (Šebesta, 1928)

Problematický je ovšem další vývoj užití tohoto pojmu v rámci práce Pavla Šebesty. V později vydaných pracích, nežli je *Z přítmí pralesa* (1927), Šebesta již v obecném pojetí nehovoří o božstvu Semangů jako o Karei, nýbrž jako o Ta Pedn. (viz podkapitola ***Nejvyšší bytost u Semangů***)

Příklad 2 – *oběť krve*

Dalším termínem, který Šebesta zavádí, je takzvaná *oběť krve*. Pod tímto označením je míněn rituál, kterým se Semangové snaží odčinit *telaidn*. Tehdy obětují trochu své vlastní krve, smíchané s vodu.

Slovo oběť můžeme považovat spíše za obecné označení fenoménu, který prostupuje napříč náboženskými tradicemi. I ***Rahner a Vorgrimler***[66] ve svém *Teologickém slovníku* uvádějí: *„Oběť je jedním z nejstarších a nejrozšířenějších náboženských obřadů, který je též proto tak mnohoznačný a mnohotvárný jako všechno v prostorově i časově nepřehledných dějinách náboženství. (…)“* (Rahner & Vorgrimler, 2009, s. 258)

Šebesta zde jednoduše formuluje české označení tohoto fenoménu, zdůrazňující obětní funkci rituálu a vlastní oběť, tedy krev.

Příklad 3 – *hala*

Naopak mezi označení, která Pavel Šebesta přejal přímo z náboženské tradice Semangů, patří například *hala*.

Hala, tak jak jej Šebesta popisuje, je jakýmsi prostředníkem mezi lidmi a božstvem hromu. Je také léčitelem a Šebesta ho přirovnává

[66] Oba autoři jsou katolickými teology.

ke kněži-lékaři[67]. Zde je patrná snaha, zasadit fenomén do kontextu nám známých skutečností a jejich pojmenování.

Co se týče užití slova *kněz*, ačkoliv v užším smyslu označuje křesťanské církevní hodnostáře, slovo kněz v širším pojetí platí za obecnější označení přesahující hranice křesťanského učení, ačkoliv se stále jedná o termín vlastní západní, evropské kultuře. Nelze tedy jednoznačně tvrdit, že Šebestovo užití tohoto pojmu je teologizující, jedná se ovšem o přenos optiky vlastní jeho vlastní kultuře a jazyku, kde mám slovo svůj původ.

- Šebesta ***hala*** člení do dvou kategorií, které se liší kompetencemi a „schopnostmi“:

  a) Velcí hala
  b) Malí hala

  Toto dělení by však mělo vycházet přímo z tradice Semangů. Například skupina Kensiu rozlišuje *puteu* či *putau* – ty Šebesta označuje za *velké hala* – a *suahud* – tyto Šebesta označuje za *malé hala*. S podobným dvojím pojetím hala se, jak uvádí Šebesta, můžeme setkat i u dalších skupin Semangů – například Kenta.[68]

[67] Šebesta, 1927 b, s. 85

[68] *„V ostatním se názory Kensiu o Čenoi a hala kryjí s názory Kenta, jenomže velký hala se u nich jmenuje puteu aneb putau, malý pak suahud (od slovesa sahud = zaklínati).“*

7 ETIKA VÝZKUMU

V pracích antropologa můžeme narazit na chování, které by byly z pohledu současné etiky antropologického výzkumu problematické. Ať už pouhým zpracováním (to ovšem mnohdy koresponduje se záměrem téma pojmout cestopisně a tudíž poutavě) nebo zvolenou terminologií. Problematická mohou být ovšem i Šebestova „doznání" k jeho počínání v průběhu pobytu mezi zkoumanými společenstvími.

Exhumace ostatků pygmejů v Malajsii

V rámci svých výzkumů mezi národy Pygmejů Šebesta několikrát přistoupil k exhumaci ostatků příslušníků těchto společenství. Význam exhumací pro výzkum náboženský tradic Pygmejů je minimální, Šebesta je prováděl z primárně antropologických důvodů a pro potřeby muzea, kde měly sloužit jako exponáty. Můžeme však sledovat tuto problematiku z pohledu náboženských tradic jednotlivých společenství, k nimž hroby náležely. To, jaký vztah mají k mrtvým a jejich hrobům, zdali je Šebestovo konání v jejich očích přípustné. Druhá rovina je pohled samotného Šebesty a skutečnost, jak on přistupoval k těmto tradicím, právě v kontextu exhumace. Neměli bychom také opomenout, jak se k celému problému staví katolická teologie, tedy prostředí, ze kterého Šebesta vychází.

Provedené exhumace zmiňuje konkrétně v kapitole *Tři kostry: Ukázka obtíží při hledání antropologického materiálu mezi trpasličích kmenů Malaky* publikace *V tropických pralesích: Cestopisné causerie*. (Šebesta, 1934, s. 77-87) Šebesta zde uvádí dva případy, kdy sám k exhumaci přistoupil. Oba případy, které v této kapitole zachycuje, se uskutečnily na území Malajsie mezi společenstvími tamních Semangů. Šebesta si byl vědom toho, že příslušníci společenství těchto Pygmejů se v mnohých případech obávají hrobů, mrtvých a věcí s nimi souvisejícími. Snažil se proto, aby skutečnost, že hroby otvírá a vybírá jejich obsah, zůstala před Semangy utajena.

Ne hraně etiky vědeckého přístupu se pohybuje jednání, kterého se Šebesta dopustil vůči Semangům a které nadneseně rozebírá právě v této kapitole. Ačkoliv se o vědeckou publikaci nejedná, Šebesta stále popisuje své působení, jakožto antropologa. Konkrétním příkladem je situace, kdy Šebesta nechal příslušníka tohoto etnika nevědomky nést pozůstatky jeho zesnulého soukmenovce. *„Ba dovolil jsem si ještě ten žert, že odcházejíce z ležení dali jsme tomu bláznivému Pintasovi nésti kostru Ketitirovu a častěji mu připomínali, že Ketitir je za ním. Kdyby jenom tušil, co nese!“* (Šebesta, 1934, s. 85) Určité zlehčování tohoto, snad i náboženského, přesvědčení Semangů je zřetelné jak už v konkrétním jednání během antropologického výzkumu, tak v samotné formulaci, již Šebesta užil v textu.

V dalším případě, kdy se Šebesta rozhodl za zády Semangů vyzvednout ostatky z hrobu, byl těmito lidmi dokonce přistižen. Ve chvíli, kdy u řeky omýval ostatky zesnulého, které si potom, co je předešlého dne zcizil, uschoval v pytli nedaleko tohoto místa, byl přistižen. Právě v reakci na skutečnost, že byl spatřen, které si Šebesta nebyl vědom, Semangové postupně opustili ležení a přemístili se neznámo kam. Jak již bylo zmíněno a jak Šebesta sám uvádí, příslušníci tohoto etnika se hrobů obávají. Jak tedy můžeme vidět, takové chování je z pohledu Semangů přinejmenším problematické. Není však jasné, do jaké míry byl jejich odchod motivován také náboženským přesvědčím a do jaké míry čistě ze strachu z jednání Šebesty, jakožto člověka, který nestandardně nakládá s ostatky. Vycházejme z toho, co je uvedeno na začátku této kapitoly: *„… již pouhá otázka, kde pohřbívají své mrtvoly, by byla vzbudila u Semangů zlé podezření. Vždyť se mne přece báli, majíce za to, že jsem k nim přišel, abych jim uřezal hlavy, že jsem lovcem lebek.“* (Šebesta, 1934, s. 77) Šebesta si byl tedy vědom obav lidí, které zkoumal. O tom, zda toto přesvědčení vycházelo i z náboženských základů, se však z Šebestovy formulace nedozvíme. Přesto z dalších Šebestových tvrzení vyplývá, že mezi

Semangy převládal strach z duchů mrtvých, které je motivovalo i k přesunutí svého ležení, a to ze strachu, že mrtvý se do ležení vrátí a vezme s sebou, mezi mrtvé, další soukmenovce.

Někteří příslušníci společenství však strachu vycházejícímu z místní představy o mrtvých nepodléhali. *„Při jedné rozmluvě mi oznámil Ramlei, jeden z dobrých trpaslíků, že ani on ani ostatní se nebojí mrtvého, jenž je již několik dní pochován. Bylo mi to novinkou, ježto jsem o všech ostatních trpaslících věděl, jak se úzkostlivě vyhýbají každému hrobu a že se k němu nikdy nevracejí, ze strachu před duchem mrtvého.“* (Šebesta, 1934, s. 77-78) Této skutečnosti Šebesta bez váhání využil k tomu, aby jej tito muži dovedli k jednomu z hrobů. *„Této novinky jsem chtěl využitkovati pro sebe, i vyzvídal jsem u Ramleie, je-li takový hrob na blízku a zda by mi jej mohl ukázati.“* (Šebesta, 1934, s. 78)

Co se týče Šebestova přístupu, v kapitole se sám nezmiňuje o tom, že by bylo jeho jednání jakkoliv determinováno osobním náboženským přesvědčením, v tom smyslu, že by že nad svým jednáním uvažoval z hlediska křesťanské morálky. Můžeme pouze spekulovat, zda v tom hrálo roli také to, že se jednalo o hroby nepokřtěných osob, tedy nejednalo se o křesťany. Hlavní motivací pro něj byl přínos pro antropologický výzkum. *„Kostry jsou předmětem antropologického studia a čtenář proto pochopí, že mi jako badateli záleželo velice na tom, abych si opatřil kostru nějakého Semanga a ji s sebou domů přivezl.“* (Šebesta, 1934, s. 77) Své chování, které v některých případech bylo hraniční (často se jednalo o intriky, jak utajit svůj záměr), však obhajuje právě významem pro antropologické bádání. *„Mínil jsem, že jsem antropologii prokázal takto dobrou službu.“* (Šebesta, 1934, s. 81)

ZÁVĚR

Šebesta většinu svých prací věnoval právě studiu populací pygmejů v Africe a jihovýchodní Asii a výzkumu jejich religiozity. Proto je důležitou tezí právě to, co vůbec Šebesta za náboženství považoval a jak k němu přistupoval. Šebesta sám však nepřichází s jasně definovanou koncepcí náboženství ani se neodvolává na definice cizí. Mohli bychom tedy předpokládat, že obecně vychází z tradičně evropského chápání náboženství.

Na základě předešlého výzkumu může tvrdit, že v jeho pojetí se náboženské představy odvíjejí především od ústřední božské bytost. Nelze říci, že striktně, ovšem při studiu náboženství populací středoafrických pygmejů jako jsou BaMbuti či Batwa a malajských Semangů se většina jeho bádání točí právě okolo obdobných představ. Dají se tedy považovat za určitý středobod Šebestových bádání o náboženství „primitivních národů" v kontextu teorie o Urmonoteismu. Zároveň můžeme předpokládat určitou snahu takovou bytost (supernatural / superhuman being) v jejich tradici nalézt. Ostatní aspekty reflektuje spíše okrajově, v rámci popisu tradic, vlastních tamní kultuře. Můžeme tedy tvrdit, že z pozice výzkumníka se Šebesta nedostatečně oprostil od konceptů svého kulturního zázemí a katolického pojetí náboženství.

I přes nutnost provádět výzkum tak, aby práce odpovídala nárokům antropologické vědy, o což se také snažil, můžeme se v Šebestově práci místy setkat s přístupy, které můžeme považovat z dnešní perspektivy za problematické. Kromě etické roviny to jsou zejména nevhodná terminologická označení a časté paralely s teologickými termíny, vlastními křesťanské tradici (*př.* hřích, pokání).

Velmi problematickým aspektem jeho působení je následná práce se sesbíranými daty, doložená na výzkumu mýtu o stvořiteli u pygmejů

Efe i možném obdobném pochybení při výzkumu představ o stvoření u Semangů.

V česky psané bibliografii cestopisného charakteru Šebesta převážně předkládá svá zjištění, aniž by je hlouběji interpretoval právě v kontextu učení Vídeňské školy či dalších teoretických konceptů. Nezmiňuje tak návaznost na koncepty jako jsou Urkultur, Urmonotheismus a další. Jinak je tomu právě u literatury německé, kde zachází hlouběji do samotné problematiky, zvláště pak v odborných článcích. V některých z nich se pak věnuje takové konceptualizaci v prvé řadě.

ZDROJE

Primární zdroje

ŠEBESTA, Pavel a LEBZELTER, Viktor. Anthropologie středoafrických pygmejů v Belgickém Kongu. V Praze: Česká akademie věd a umění, 1933. 143 s. Anthropologica; Tř. 2.

ŠEBESTA, Pavel. Bambuti die Zwerge vom Kongo. Leipzig: F.A. Brockhaus, 1932. 270 s.

Schebesta, P. (1954). Das Problem des Urmonotheismus. Kritik einer Kritik. *Anthropos, 49*(3/4), 689-697. Dostupné z: http://www.jstor.org/stable/40450924

SCHEBESTA, Paul. Die religiösen Anschauungen der Semang-Zwerge von Malaya (Hinterindien). *Religiöse Quelleschriften*. 1928, (Heft 52).

ŠEBESTA, Pavel a DRAHORÁDOVÁ-LVOVÁ, Sína. Mezi nejmenšími lidmi světa. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1959. 333, [2] s., [48] s. fot. příl. Globus; sv. 34.

ŠEBESTA, Pavel a DRAHORÁDOVÁ-LVOVÁ, Sína. Mezi trpaslíky a negry. V Praze: Česká grafická Unie, 1940. 129 s. Knihovna Nové obzory; kniha 46. Zeměpisná četba pro mládež od 10 do 14 let.

ŠEBESTA, Pavel. Představy semanských trpaslíků o božstvu, o hříchu a o pokání. *Hlídka* [online]. 1928, **XLV**(5.), 177-190 [cit. 2019-02-23]. Dostupné z: http://librinostri.catholica.cz/download/Hl1928-r0.pdf

SCHEBESTA, Paul a Gerald GRIFFIN. *Revisiting my Pygmy hosts*. London: Hutchinson & co., [1936].

ŠEBESTA, Pavel. *Rinda: obraz ze života v misii při řece Zambezi*. Brtnice: Josef Birnbaum, 1930. 159, [1] s.

ŠEBESTA, Pavel. *Svítání nad pralesem: [Výzkumná cesta k Sakai, Jakudu a Kubu, kmenům pralesů Malay a Sumatry v letech 1924-1925]*. Praha: Česká grafická Unie, 1929. 2 sv. (194, 145 s.). Země a lidé; 83, 84.

ŠEBESTA, Pavel. *Tajnosti afrického pralesa: Život a zvyky obyvatel afrického pralesa, kouzelnictví a pověry, tajné obřady a svazy, kanibalismus a víra v duchy zemřelých, nebezpečí tropů*. Chrudim: Misionáři božského slova, 1948. 241 s.

ŠEBESTA, Pavel. *V tropických pralesích: Cestopisné causerie*. V Praze: Československá grafická Unie, 1935, [spr. 1934]. 154 - [I] s. Země a lidé; Sv. XCVIII.

ŠEBESTA, Pavel. *Z přítmí pralesa: Výzkumná cesta k Semanům v Zadní Indii. 1. díl*. Praha: Unie, 1927 a. 160 s. Země a lidé; Sv. 75.

ŠEBESTA, Pavel. *Z přítmí pralesa: Výzkumná cesta k Semanům v Zadní Indii. 2. díl*. Praha: Unie, 1927 b. 216 s. Země a lidé; Sv. 76.

SCHEBESTA, Paul. The Concept of The "Primitive". *Anthropos* [online]. 1928, **23**(3./4.), 682-683 [cit. 2019-03-19]. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/40445926?seq=1#metadata_info_tab_contents

Sekundární zdroje

BARNARD, Alan. Defining Hunters-Gatherers: Enlightenment, Romantic, and Social Evolutionary Perspectives. CUMMINGS, Vicki, Peter JORDAN a Marek ZVELEBIL. *The Oxford Handbook of the Archaeology and Anthropology of Hunter-Gatherers*. 1. New York: Oxford University Press, 2014, s. 43-54. ISBN 9780199551224.

Dupré, W.: Paul Joachim Schebesta (1887 – 1967). Reprinted for private circulation from *History of Religion* 8/3, 1969.

Festschrift Paul Schebesta zum 75. Geburtstag. Gewidmet von Mitbrüdern, Freunden und Schülern. Wien-Mödling, St. Gabriel 1963 (Studia Instituti Anthropos, Vol. 18)

HORYNA, Břetislav a Helena PAVLINCOVÁ. *Dějiny religionistiky: antologie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2001. ISBN 80-7182-123-3. s. 382.

HRONÍKOVÁ, Linda a Zuzana SCHIEROVÁ. *Pygmejové: nejmenší lidé pohledem antropologie & Šebestova sbírka v Hrdličkově muzeu člověka PřF UK*. Praha: Academia, 2015. Orient (Academia). ISBN 978-80-200-2514-2.

Kunský J.: Sedmdesátiny prof. dr. Pavla Šebesty. Sborník Čs. společnosti zeměpisné 62, 1957, s. 352–363

PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.

PLATVOET, J. G. Contexts, concepts & contests: Towards a pragmatics of defining „religion". In PLATVOET, J. G. - MOLENDIJK, A. L. (eds.). The Pragmatics of Defining Religion. Contexts, Concepts and Contests. Leiden: Brill.

RAHNER, Karl a Herbert VORGRIMLER. *Teologický slovník*. Přeložil František JIRSA, přeložil Jan SOKOL, přeložil Jan KRANÁT. Praha: Vyšehrad, 2009. Teologie (Vyšehrad). ISBN 978-80-7021-934-8.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3., s. 239-240

SAWADA, Masato. How to make up the creator-god of the Efe in the Democratic Republic of Congo: A common mistake by researchers with monotheistic background?. *Paper for the 45th annual meeting of ASA, Marriott Wardman Park Hotel, Washington, D.C.* [online]. 2002, , 13 [cit. 2019-02-10]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/316470861

SAWADA, Masato. Rethinking Methods and Concepts of Anthropological Studies on African Pygmies' World View: The Creator-God and the Dead. *African study monographs. Supplementary issue*. The Center for African Area Studies, Kyoto University, 2001, (27), 29-42.

SCHILDKROUT, Enid. Modernism and Ethnology in the Ituri: Anne Eisner, Colin Turnbull, and the Mbuti. *In Christie McDonald, ed. Images of Congo, Anne Eisner's Art and Ethnography, 1946-1958* [online]. 2005, 53-70 [cit. 2019-02-20]. Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/273439678_Modernism_and_Ethnology_in_the_Ituri_Anne_Eisner_Colin_Turnbull_and_the_Mbuti

SMITH, J. Z. 1998. Religion, Religions, Religious. In TAYLOR, M. C. (ed.). Critical Termsfor Religious Studies. Chicago: The University of Chicago Press. 1

SOUKUP, Václav. Difuzionismus. In: *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2019-02-25]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Difuzionismus

Turnbull, C. M.: Processional Ritual among the Mbuti Pygmies. *The Drama Review: TDR 29*/3, Processioonal Performance (Autumn), 1985.

VIDO, Roman. K definici náboženství v sociálních vědách. *Sacra* [online]. 2003, **2003**, 25-35 [cit. 2019-03-25]. Dostupné z: http://www.sacra.cz/2003-0/3_Sacra_1-2003-1_6.pdf

VORBICHLER, Anton. Professor Dr. Paul Schebesta SVD: Eine kritische Würdigung seines wissenschaftlichen Lebenswerkes. *Anthropos*. 1967, (62), 665-685

ZIMOŃ, Henryk. *Monoteizm pierwotny: Wilhelma Schmidta teoria i jej krytyka w wiedeńskiej szkole etnologicznej*. Lublin: Tow. Nauk. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2001. ISBN 8373060308.